

The Turkic Languages, uredili Lars Johanson i Éva Á. Csátó, Routledge, 2006, str. XXIII+474

Ovu će knjigu rado pročitati svaki jezikoslovac kojega zanimaju genetski, tipološki i arealni podaci o velikoj porodici turkijskih jezika, a posebno je korisna za turkologe. Knjiga sadrži i deskriptivne opise gramatike pojedinih jezika, te u njoj podatke mogu naći i oni lingvisti koji se bave nekom od temeljnih lingvističkih disciplina. Knjiga je izašla u seriji »Language Family Descriptions«, a prvo izdanje objavljeno je 1998. godine. U ovoj seriji dosad su izašli opisi sljedećih velikih jezičnih porodica: semitske, dravidske, uralске, bantu, austronezijske, mongolske, jezika Oceanije, sino-tibetske i indoeuropske. Posebno su još izašle i knjige u kojima su obrađene velike indoeuropske potporodice, odnosno slavenski, germanski, romanski, keltski i indo-arijski jezici. U pripremi su knjige o tai-kadajskim i iranskim jezicima.

Knjiga sadrži razne vrste podataka (sinkronijske i dijakronijske) o velikoj jezičnoj porodici turkijskih jezika. U knjizi je predstavljena i jezična raznolikost unutar same porodice, kako u sadašnjosti tako i u prošlosti. Velika pažnja posvećena je ključnim konceptima jezične strukture i povijesti turkijskih jezika. Knjiga je uređena kao priručnik ne samo za turkologe – podaci izneseni u knjizi nude vrijedne informacije jezikoslovcima koji se bave tipologijom ili poviješću jezika, a zbog iscrpnih podataka o fonologiji, morfologiji i sintaksi turkijskih jezika zanimat će i lingviste koji se bave tim jezičnim disciplinama. Za turkologe je naročito vrijedna zbog obilja relevantnih podataka o turkijskim jezicima koji pružaju mogućnost raznih poredbenih analiza. Knjiga sadrži (uz glavni dio) popis tabela, popis suradnika, kartu rasprostranjenosti turkijskih jezika, objašnjenje transkripcije i vrsta pisama, te predgovor. U dodatku se nalaze i vrlo korisne transliteracijske tabele sustava pisanja uzbečkog, kazaškog i ujgurskog jezika. Uz to, na kraju svakog poglavlja navedena je i literatura koja potencijalnog istraživača upućuje na ostale relevantne radove. Na kraju knjige nalazi se indeks pojmova. Glavni dio knjige čini 27 poglavlja koja su napisali lingvisti (ukupno 18 autora iz 9 zemalja) čije je polje znanstvenog interesa turkologija. Poglavlja se mogu razvrstati u tri veće cjeline.

Poglavlja 1–9 govore o rasprostranjenosti i povijesti naroda/govornika turkijskih jezika, o najznačajnijim obilježjima turkijskih jezika, o rekonstrukciji prototurkijskog i o izumrlim pisanim jezicima i alfabetima.

1. poglavlje: »*Govornici turkijskih jezika*« (Hendrik Boeschoten, Mainz, Njemačka). Iznose se podaci o jezicima s pismenošću, (političkim) uzrocima (jezičnih) podjela među turkijskim narodima, te odnosu jezika i etničkih skupina, obuhvaćajući najznačajnije turkijske jezike. Poglavlje sadrži i brojčani popis govornika turkijskih jezika u zemljama Azije i Europe.

2. poglavlje: »*Turkijski narodi: povijesna skica*« (Peter B. Golden, Rutgers, New Jersey, SAD). Navode se podaci o vjerojatnom vremenu pojave prototurkijskog (cca. 3000–500 godina p. n. e.), te drevne veze između turkijskih, mon-

golskih i sinitskih naroda i jezika. Skica povijesnih zbivanja upotpunjena je osvrtom na religiju (primanje islama), a završava pregledom nastanka suvremenih turkijskih naroda.

3. *poglavlje: »Struktura turkijskog«*^{*} (Lars Johanson, Mainz, Njemačka). Sadrži poredbeni fonetski/fonološki, morfološki i sintaksni opis zajednički turkijskim jezicima zajedno s najvažnijim pragmatičkim obilježjima.

4. *poglavlje: »Rekonstrukcija prototurkijskog i genetsko pitanje«* (András Róna–Tas, Szeged, Madarska). Autor definira pojam »protojezika« i objašnjava fonetiku/fonologiju, strukturu riječi, morfologiju i leksik prototurkijskog. Posebno je zanimljiv dio »Prototurkijski i genetsko pitanje« u kojem se ukratko govori o odnosu turkijskog i mongolskog, o »altajskoj« hipotezi, o nostratičkoj hipotezi, kontaktima prototurkijskog s protoIE, protouralskim i ostalim jezicima (toharskim, kineskim i drugima).

5. *poglavlje: »Povijest turkijskog«*^{*} (Lars Johanson). Poglavlje sadrži iscrpnu genetsku klasifikaciju, periodizaciju, opširnu dijakronijsku fonetiku/fonologiju, opisuje morfologiju, sintaktičke promjene i leksik turkijskih jezika.

6. *poglavlje: »Sustavi pisanja turkijskog«*^{*} (András Róna–Tas). Turkijski jezici su se pisali i još uvijek se pišu različitim pismima. Autor obrađuje sustave pisanja staroturkijskog nastale iz različitih izvora: istočnoturkijsko runsko pismo, sogdijansko, ujugursko, manihejsko, arapsko, brahmi, kotaneško brahmi i tibetsko pismo. U razdoblju srednjoturkijskog koriste se nestorijansko, fags–pa, armensko i arapsko pismo. Suvremeni turkijski jezici pišu se latinicom, ćirilicom, arabicom i hebrejskim pismom.

7. *poglavlje: »Staroturkijski«* (Marcel Erdal, Frankfurt, Njemačka). Riječ je o jeziku koji je zabilježen u tri cjeline: a) službeni ili osobni natpisi pisani runama, 7.–10. stoljeće, na području drugog turkijskog kaganata, ujugurskog stepskog carstva (današnja Mongolija) i jenisejskog bazena; b) najopsežniji korpus koji obuhvaća pisane dokumente nastale od 9. do 13. stoljeća na području sjeverozapadne Kine (Ujguri). Tekstovi su religiozne, pravne, liječničke, astrološke i osobne prirode; c) treći korpus čine dokumenti nastali u 11. stoljeću u karahanidskoj državi i uglavnom su na arabici. Dan je fonetski/fonološki, morfološki i sintaksni opis, te kratak opis leksika i dijalekata.

8. *poglavlje: »Srednjokipčaćki«* (Arpád Berta, Szeged, Madarska). Riječ je o glavnim obilježjima kipčaćkih dijalekata koji su se govorili između 13. i 16. stoljeća na stepama južne Rusije i Bliskog istoka. Opisane su fonetika/fonologija, ortografija i morfologija i kratko je opisan leksik.

9. *poglavlje: »Čagatajski«* (Hendrik Boeschoten i Mark Vandamme, Utrecht, Nizozemska). Termin »čagatajski« zapravo označava visoki književni jezik klasičnog perioda 15. i 16. stoljeća na području srednje Azije – području kojim su vladali Čagataj (drugi sin Čingis–hana) i nakon njega Timur Lenk. Opisane su složene veze čagatajskog s ostalim turkijskim jezicima. Slijedi fonetski/fonološki, morfološki i sintaksni opis.

^{*} u originalu »*The Structure of Turkic*«, »*The History of Turkic*« i »*South Siberian Turkic*«, ali se odnosi na jezike (množina)

Poglavlja 10–13. posvećena su jeziku s najvećim brojem govornika, turskom (više od 60 milijuna).

10. poglavlje: »*Otomanski turski*« (Celia Kerslake, Oxford, Ujedinjeno Kraljevstvo). Autorica opisuje povijesni razvoj otomanskoga turskog od 13. stoljeća (prvi dokumenti nastali na području Anatolije pisani na oguskome turkijskom) i periodizira ga u tri razdoblja: starootomanski (13.–15. st.), srednjootomanski (16.–18. st.) i novootomanski (19. st.–1928.). Opisane su ortografija, fonetika/fonologija, morfologija i sintaksa.

11. poglavlje: »*Turski*« (Éva A. Csató, Uppsala, Švedska i Lars Johanson). U ovom poglavlju dan je opis suvremenoga turskog na planu fonetike/fonologije, morfologije i sintakse. Opisana je i ortografija i dane su napomene o sintaksi teksta i leksiku.

12. poglavlje: »*Turski dijalekti*« (Bert Brendemoen, Oslo, Norveška). U ovom zanimljivom poglavlju navodi se kako proučavanje dijalektalnih razlika u turkijskim jezicima potječe još od znamenitog djela iz 11. stoljeća »*Dīwān Luḡāt at-Turk*« (»Zbirka turkijskih dijalekata«) Mahmūda al-Kāšyarīja. Poglavlje je napisano kao sinteza najvažnijih obilježja anatolijskih dijalekata (balkanski i trački dijalekti se ne obrađuju). Ukratko su opisane fonetika/fonologija, morfologija i sintaksa.

13. poglavlje: »*Turska jezična reforma*« (Bert Brendemoen). Poglavlje govori o jezičnoj politici koja je započela s velikim promjenama općenito, a datiraju od vremena Kemal Paše Atatürka, tj. od 1928. nadalje. Autor jezičnu reformu kvalificira kao uspješnu, iako je rad »Turskog jezičnog društva« uvijek bio pun kontroverzi.

Poglavlja 14–27. posvećena su pojedinim jezicima, odnosno skupinama jezika. U svim poglavljima dani su opisi (fonološki, morfološki i sintaksni) i napomene o leksiku i dijalektima.

14. poglavlje: »*Azerbajdžanski*« (Claus Schönig, Berlin, Njemačka). Jezik s velikim brojem govornika (cca. 19 milijuna, u Azerbajdžanu, Iranu i Turskoj), vrlo je blizak turskom. Od 1991. piše se prilagodenom latinicom (nakon arabice i ćirilice). Tri glavne grupe (dijalekta) jesu sjeverni azerbajdžanski, južni azerbajdžanski i anatolijski dijalekti.

15. poglavlje: »*Turkmenski*« (Claus Schönig). Turkmenski spada u ogusku granu turkijskih jezika. Govornika ima 3 milijuna u Turkmenistanu, a u Iraku se oko 400.000 ljudi izjašnjava Turkmenima. I taj je jezik nekoliko puta mijenjao pismo. Godine 1993. u Turkmenistanu je usvojena verzija latiničnog pisma.

16. poglavlje: »*Turkijski jezici Irana*« (Gerhard Doerfer, Göttingen, Njemačka). Detaljno se navode razni, manje poznati dijalekti turkijskih jezika, uključujući i iranski azerbajdžanski. To su dijalekti koje je moguće svrstati u središnju i južnu granu (ogusku), no dijalekt kaladž toliko se razlikuje od oguske grane da je njegova klasifikacija predmetom rasprava i uvelike utječe na opću klasifikaciju turkijskih jezika.

17. poglavlje: »*Tatarski i baškirski*« (Arpád Berta). To su jezici iz sjeverozapadne (kipčacke) grane. Oba jezika imaju pismenost i bliski su tatarskom s

Volge. Oba jezika imaju po tri glavna dijalekta i imaju zajedno više od 2 milijuna govornika.

18. *poglavlje: »Zapadnokipčaćki jezici«* (Arpád Berta). Poglavlje govori o skupini suvremenih jezika koju čine kumički, karačaj–balkarski, krimski tatarski i karaimski (dijalekti trakaj i halič).

19. *poglavlje: »Kazaški i karakalpački«* (Mark Kirchner, Giessen, Njemačka). Riječ je o dva bliska jezika. Kazaški nije imao pismenosti u predruskom periodu. Danas kazaški govori cca. 8 milijuna ljudi (Kazahstan i Kina), dok karakalpački govori svega 2.000 ljudi u Afganistanu.

20. *poglavlje: »Nogajski«* (Éva A. Csató i Birsél Karakoç, Hamburg, Njemačka). Ovaj jezik iz južne kipčaćke grane dijeli glavna obilježja s kazaškim, karakalpačkim i kirgiškim. Jezik s pismošću (ćirilica), a govori ga 77.000 ljudi na Kavkazu.

21. *poglavlje: »Kirgiški«* (Mark Kirchner). Jezik je vrlo blizak kazaškom, tako da je u prošlosti vladala terminološka zbrka. Iako je to službeni jezik Kirgistanu (više od 2 milijuna govornika i 140.000 govornika u Kini), ruski je još uvijek dominantan jezik svakodnevnoga gradskog života, višeg školovanja i administracije.

22. *poglavlje: »Uzbečki«* (Hendrik Boeschoten). Po kulturnom značenju i broju govornika, uzbečki je odmah iza turskog. U samom Uzbekistanu ima 16 milijuna govornika, a skupina govornika uzbečkog ima u Kini, Kazahstanu, Kirgistanu, Tadžikistanu i Turkmenistanu. Uzbečka pismenost nastavlja se na čagatajsku, a dodir s drugim jezicima je važan zbog brojnih obilježja u uzbečkom. I uzbečki jezik od 1993. piše se prilagođenom latinicom.

23. *poglavlje: »Ujgurski«* (Reinhard F. Hahn, Seattle, Washington, SAD). Najveći broj govornika (više od 7 milijuna) živi u pokrajini Xinjiang (Kina) i ondje je ujgurski službeni jezik, uz standardni mandarinski. Između većine varijanti uzbečkog i ujgurskog postoji visoki stupanj međusobne razumljivosti.

24. *poglavlje: »Žuti ujgurski i salarski«* (Reinhard F. Hahn). Govornici žutog ujgurskog (*sarıy uıǵur*), njih svega 5.000, žive u kineskoj pokrajini Sunan. Iako nema službeno pismo, često se koristi kinesko pismo. To je jedan od najmanje istraženih turkijskih jezika. Salari imaju službeni status etničke manjine u Kini. Govornika ima oko 74.000. Na salarski su dosta utjecali susjedni neturkijski jezici (kineski, mongolski) i nema pismenost.

25. *poglavlje: »Južnosibirski turkijski«** (Claus Schönig). Riječ je o relativno novoj regionalnoj grupi jezika koji se dijele na altajske, jenisejske, sajanske i čulimske turkijske jezike. Pismenost imaju altajski, hakaski i šor (jenisejski), te tuvanski i tofa (sajanski). Danas se pišu ćirilicom. Leksik ovih jezika obilježen je posudenicama iz mongolskog, perzijskog, ruskog, pa čak i samojedskog i ket-skog. Ukupan broj govornika ovih jezika nešto je veći od 350.000.

26. *poglavlje: »Jakutski«* (Marek Stachowski, Krakov, Poljska i Astrid Menz, Boğaziçi, Istanbul, Turska). Jakutski posjeduje neka obilježja koja ga čine vrlo različitim od ostalih turkijskih jezika i uz mnoge posudenice gotovo je nerazumljiv govornicima drugih turkijskih jezika. Znanstveno zanimanje za jakutski počelo je polovicom 19. stoljeća. Danas jakutski govori 400.000 ljudi. Razlike među dijalektima jakutskog su malene.

27. poglavlje: »Čuvaški« (Larry Clark, Bloomington, Indiana, SAD). Ovaj je jezik najbliži volga–bugarskom i ima osobine ogurskih jezika. Dijakronijski, čuvaški je doživio brojne posebne glasovne promjene i zamjene, te je poprilično nerazumljiv govornicima ostalih turkijskih jezika. Govori ga oko 900.000 ljudi uz rijeku Volgu. Dijalekti se dijele u »gornji« (virjalski) i »donji« (anatrijski). Anatrijski dijalekt čini osnovu standardnog čuvaškog.

Na kraju, jedna lijepa pojedinost – citiram iz 11. poglavlja (str. 203): »*Turkish is the best documented Turkic language. Several good grammars and textbooks are available in, for instance, English, French, German, Russian, Norwegian, Turkish and Croatian*«. Na strani 234. u popisu referentne literature stoji: Čaušević, E. (1996) *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Hrvatska Sveučilišna Naklada.

Ova će knjiga zbog svoje iscrpnosti i raznolikosti informacija sigurno biti jedna od češćih referenci mnogih jezikoslovaca i studenata turkologije. Istovremeno, zbog svoje čitkosti i zanimljivosti, ona je i važan doprinos sveopćoj jezičnoj kulturi.

Goran Pavelić